

Nr 310.

Av herr **Andersson** i Grimbo, *angående avlösning av vissa till Göteborgs stad utgående skogsräntor.*

En den 6 mars 1830 av Kungl. Maj:t fastställd överenskommelse mellan Göteborgs stad å ena sidan samt hemmansägarna i Landvetter, Härryda och en del av Partille socknar i Göteborgs och Bohus län å andra sidan, innehåller, att staden till häradsborna överlåter sin rätt till den inom nämnda socknar belägna andelen av Sävedals härads allmanning, mot att häradsborna utfästa sig att årligen till stadsborna inbetala 400 R:dr B:co, beräknade efter viss markegångssättning, varjämte staden förbehåller sig all rätt till å allmanningen växande ekar, medan häradsborna tillerkännes andel i de på allmanningen befintliga uppodlingarna och torplägenheterna. Överenskommelsen betecknades av parterna uttryckligen som skatteköp. Sedan har allmanningen genom olika lantmäteriförrättningar delats de olika socknarna emellan och därefter har inom var och en av de olika socknarna fördelning av den varje socken sålunda tillskiftade delen skett i respektive socken befintliga hemman emellan, vilka senare numera proportionellt gälda ovannämnda avgift, vilken benämnes skogsränta, till Göteborgs stad. Berörda överenskommelse har träffats under förutsättningar, som måste anses strida icke blott mot modern rättsuppfattning utan även mot vid tiden för överenskommelsens träffande gällande rättsuppfattning. Den situation, vid vilken häradsborna vid överenskommelsens träffande befunno sig, tvang dem emellertid att godtaga den omförmälda överenskommelsen. Genom av kronan under 1600-talet mer eller mindre obehörigen vidtagna åtgärder hava häradsborna försatts i nämnda situation.

Stadens rätt till berörda skogsmark grundas på 2 § i Gustaf II Adolfs privilegier för Göteborgs stad av den 4 juni 1621, där det heter, att till staden skänktes bl. a. »Säfvedals Härad och Fögderi, med alle dess land och tillhörige pertinenter — — — såvida ovannämnde Härad Oss tillhörer, men härmed hvarjom och enom privato sitt rättmätiga Dominium och rättighet i allo måtto förbehållet» varjämte kronan till staden överlät sin regalrätt till vissa fisken och sakören. Genom drottning Kristinas resolution av den 20 december 1650 stadfästes detta stadens privilegium i följande ordalag: »Enkannerligen förünne och tillegne Vi staden Götheborg härmed nådigst Härad

Säfvedahl aldeles efter privilegiernas andra punkts lydelse och innehåll, med rätt Frälses vilkor, fri- och rättighet.»

Av 1621 års kronoräkenskaper för Askims och Säfvedals härad inhämtas följande: »Efter H. K. Maj:ts utgifne Bref och Götheborgs underskrifne Privilegier — — — — är lagt under bem:te Götheborg 4 socknar (Partilleds, Örgryte, Landvetters och Harlida eller Härryda) — — — — i Säfvedahls Häradet både visse och ovisse partzeler (= persedlar), nämligen — — — —», varefter dessa räntepersedlar uppräknas.

Privilegiernas allmänna innebörd ansågs sålunda vid denna tid vara att kronan till staden donerat sina *räntor* från bemälda härad. I detta avseende bör framhållas, att vid denna tidpunkt någon ränta från allmänningarna som sådana ej utgick utan endast från på dessa anlagda intagor (jfr Bref $\frac{1}{9}$ 1312 från biskopen i Skara m. fl. [Dipl. Sv. III s. 1] M. E. L. L. Tingmala B. cap. V.; Kungl. Bref $\frac{5}{6}$ 1540 [Gustaf I:s registr. XIII:s 52]).

Tydligt är dock att privilegierna måste så tolkas, att kronan till staden överlätit övriga regalrättigheter beträffande nämnda härad. Den enda regalrätt, som härvidlag kan komma i betraktande, torde vara skogsregalet till bärande träd, grundlagt genom Gustav I:s brev av den $\frac{13}{4}$ 1537 (Gustaf I:s registr. XI s. 292 f.). Det enda praktiskt taget värdefulla skogsregalet å bemälda skogsmark, nämligen rätten till ekskog, har staden emellertid i ovan nämnda överenskommelse förbehållit sig, varför den häradsborna enligt sagda överenskommelse åliggande skyldigheten att gälda en årlig ränta till staden icke kan anses utgöra ekvivalent för en dylik regalrätt.

Av den år 1830 ingångna överenskommelsen synes för övrigt framgå, att parterna ansett, att densamma huvudsakligen skulle innefatta en överlåtelse av äganderätten till allmänningsskogen. Det återstår alltså att undersöka, om staden genom berörda privilegier fått sig överlåten äganderätten till nämnda allmänning, ty om så icke är fallet, torde det få anses uppenbart obilligt, att häradsborna skola fortfarande till staden betala någon ränta för allmänningen, enär ju staden vid sådant förhållande genom överenskommelsen av år 1830 avstått till häradsborna något, som staden icke själv ägt. Förutsättningen för att staden genom privilegierna skall kunna anses hava erhållit äganderätten till berörda skogsmark är, att kronan vid tidpunkten för privilegiernas utfärdande varit ägare av allmänningen. I detta avseende synes följande böra framhållas.

De första underrättelserna om förefintligheten av häradsallmänningar i Västergötland torde inhämtas ur yngre Västgöotalagen Fornamis B XLLV och Kirlagen B VII samt Lydekini anteckningar till samma lag N:ris 58, 113 och 144. Av anförda lagrum framgår med full tydlighet, att häraderna — eller åtminstone häradsborna — ansågos som ägare till detta slags allmänningar. Tänkbart och troligt är att nämnda område på denna tid var obebyggt och ouppodlat, men torde det i så fall hava ansetts som res nullius, d. v. s. som föremål för vars och ens ockupation.

Det första spåret av, att konungen ansett sig äga en viss rätt till allmänningarna i Västergötland torde återfinnas i ett brev den $\frac{29}{9}$ 1286 av Magnus

Ladulås (Dipl. Sv. II s. 13), däri han tillåter »at visingxöös inbyggare skulo haffna fullan rätt i allmenningsskogarna i vestergylland». Frånsett den omständigheten att av ordalagen ingen slutsats kan dragas angående den befogenhet konungen ansett sig hava att utfärda en dylik bestämmelse, torde brevet avse endast en landsallmänning och ej häradsallmänningar (se härtill: Styffe: Skandinavien under unionstiden s. 235 noten). Denna slutsats förefaller desto sannolikare, om man betänker, att de enda landskap, där konungen under landskapslagarnas tid ostridigt tillerkändes en viss rätt till häradsallmänningarna, torde hava varit Östergötland och Småland (Tiohärad), vars lagar stodo på en betydligt modernare samt för Konungen och stormännen fördelaktigare ståndpunkt än yngre västgöotalagen. Men icke ens enligt dessa lagar tillerkändes konungen äganderätt till hela häradsallmänningarna utan endast till en tredjedel av dem.

Såväl Magnus Erikssons landslag i Bygginga B cap. XXIV som Kristofers landslag i Bygginga B cap. XXIX och XXXI utgå också från att häraderna äro ägare till häradsallmänningarna, vilket styrker den uppfattningen att konungen icke hade någon äganderätt till häradsallmänningarna alls. Dock innehålla dessa lagar i Tingmala B. cap. V resp. cap. IV ett stadgande, som i detta avseende är av stort intresse. Där stadgas nämligen, att konungen äger uppbära en tredjedel av avgälder och räntor från häradsallmänningar. Av en räfststingsdom av den $5/2$ 1414 (Styffe a. a. del II c. LXX) framgår, att detta stadgande ej får så tolkas, att kronan därigenom erhöll någon slags äganderätt till häradsallmänningarna utan endast en rätt till en tredjedel av från häradsallmänningarna utgående avgälder.

Först under Gustav I:s tid blir kronan i stånd att mera konsekvent genomdriva sina anspråk på äganderätt till av enskilda ej innehavd jord. Bekant är Konungens brev av den $20/4$ 1542 (registr. XIV s. 40) till menige man i vissa norrländska landskap, i vilket brev konungen förklarar, att »sådana ägor som obygd ligge, höre Gud, oss och Sveriges Crone till och ingen annan». Brevet avser tydligen sådan mark, som vid denna tid fortfarande var res nullius. Forskningen har emellertid beträffande Götaland kunnat konstatera, att antagligen endast de stora skogarna Kolmården, Tiveden och Holaveden vid denna tid ansetts som res nullius. Icke heller torde detta brev, efter vad senare forskning ådagalagt (se härom: Ihrfors: Om Häradsallmänningar s. 115 f.) anses åsyfta redan befintliga häradsallmänningar. Häradenas äganderätt till allmänningarna synes konungen sålunda icke hava velat göra intrång på. Visserligen talas i åtskilliga brev om »Cronones och Konungens allmänningar», men dessa brev torde hava en tämligen begränsad räckvidd och bör för övrigt beaktas, att Gustav I i andra brev erkänt häradenas äganderätt till allmänningarna (ex. brev av den $19/7$ 1535, [registr. X. s. 216 f.]). Vidare bör ej heller förbises att hans efterföljare uttryckligen förklarat, att kronan icke hade äganderätt till häradsallmänningarna. Sålunda heter det i Sigismunds försäkran på adelns privilegier av den $11/2$ 1594 (Stiernman: Alla riksdagars och mötens besluth I s. 395): »så skole och icke heller våre och Cronones Embets eller Befallningsmän vidare befatte sig med Hereds allmenning än som lag-

booken uthwijser om Konungs tridinug.» Härmed bör sammanställas att i Karl IX:s förslag till ny landslag häradena erkännas som ägare av allmänningarna. Även de av Gustav II Adolf år 1617 utfärdade adelsprivilegierna utgå från, att häradet eller häradsborna äro ägare av sina allmänningar.

Av vad ovan anförts torde framgå, att intill tidpunkten för utfärdandet av 1621 års privilegier för Göteborgs stad icke fanns någon i kraft varande lag eller författning, som tillerkände kronan någon som helst äganderätt till häradsallmänningarna. På denna grund måste det väl anses uteslutet, att kronan till Göteborgs stad genom bestämmelserna i omförmälda privilegiebrev överlåtit äganderätten till här ifrågavarande skogsmark, vilken, så vitt handlingarna utvisa också helt naturligt alltid betecknats som »Säfvedahls Härads skog».

Det återstår dock att undersöka, hur den felaktiga uppfattningen om kronans äganderätt till häradsallmänningarna uppstått. Härvidlag torde tryggt kunna påstås, att orsaken till att en dylik uppfattning så småningom kunnat tränga igenom är att söka i en reception av den tyska feodalerätten. I sistnämnda rätt hade så småningom en sammanblandning av privaträttsliga och offentligrättsliga synpunkter gjort sig gällande, varigenom äganderättsbegreppet, som betecknades med termen dominium, kom att avse såväl den privaträttsliga äganderätten (proprietas) som det offentligrättsliga herraväldet (imperium), vilket utövades av länsherren över vasallen. Då man dock ej kunde bortse från, att den senare hade en på visst sätt beskaffad äganderätt till jorden, tillgrep man den konstruktionen, att man ansåg dominium som tudelat. Länsherren eller rättagaren hade den egentliga äganderätten eller dominium directum, medan vasallen endast erhöi dominium utile (se härom: Henslar: Institutionen des deutschen Privatrechts). Denna teori, vilken i hög grad bidrog att befördra adelns intressen, började få inslag i Sverige under 1500- och 1600-talen. Sålunda återfinnes den i det av adeln under Karl IX:s tid framlagda förslaget till landslag det s. k. Rosengrenska förslaget, varjämte den omfattas av senare levande rättslärda såsom Abrahamsson och Nehrman. Till och med domstolarna hava delat denna uppfattning. Sålunda förklaras i en dom från 1693 (cit. Ihrfors a. a. s. 194) att ett visst härad ägde »dominium utile fast sij directum» till en viss allmänningjord. Så småningom ansåg man sig därför berättigad att på angivna grunder uppkonstruera en regalrätt för kronan till allmänningjorden, varvid kronan betraktades som »possessor fundi». Stöd härför ansåg man sig, dock med orätt, enligt vad ovan visats, hava funnit bl. a. i landslagens bestämmelse om Konungens tredjedel av avgälden från häradsallmänningarna samt i det beryktade Helgeandsholmsbeslutet, där det förklarades (i den ena bevarade editionen av brevet, Dipl. Sv. I nr 745), att »allin stora skogha skulte hiera Rikno till». Beslutet, vilket ansågs hava fattats år 1282, har dock visat sig vara en grov på 1500-talet gjord förfalskning.

Uppfattningen om kronans dominium directum till häradsallmänningarna höll dock i sig och fick ett klart uttryck såväl i professor Lundius förslag år 1713 till ny Byggningsabalk (Sjögren: Förarbetena till Sveriges rikets lag V s. 209) som ännu tydligare i Resolutionen på allmogens besvär ^{12/12} 1734 p. 25,

där det talas om »häradssällmanningarna, som äro Cronones tillhörigheter». I den samma dag utfärdade skogsordningen, p. 12, heter det åter: »Dock där någon med laga afwittringar och andre wälgrundade skiäl kan bewisa någon del af sådane skogar med rätta höra en wiss socken eller Härad til, då wil Kongl. Maj:t dem sådan deres rättighet icke betagit hafwa.» Samma ståndpunkt, nämligen att häradena äro ägare av häradssällmanningarna, intogs även i 1739 års förklaring till nyssnämnda skogsordning.

Det torde vara överflödigt att i detalj följa utvecklingen av denna uppfattning om äganderätten till häradssällmanningarna. Dock bör framhållas, att medan rättsvetenskapen och rättsuppfattningen i allmänhet i början på 1800-talet alltmer poängterade kronans äganderätt till berörda allmänningar, myndigheterna så småningom om än med tvekan övergingo till en motsatt uppfattning. I proposition till 1823 års riksdag (Propositioner band I s. 455) förklarade sålunda Kongl. Maj:t i anledning av väckt fråga om försäljning av viss kronans jord, att häradssällmanningarna borde som en häradets tillhörighet anses, och att någon försäljning därav således alldeles icke kunde äga rum. Efter gillande från ständernas sida av de föreslagna åtgärderna (se bl. a. statsutskottets betänkande band VI s. 588) utfärdade kammarkollegium på nådig befallning den 14/4 1824 ett cirkulärbrev, vari utsäges, att häradssällmanningarna böra såsom »häradets tillhörighet anses». Även har rättspraxis under den senaste tiden utgått från, att häraderna äro att anse såsom ägare till berörda allmänningar (se H. 1875: 538 jfr H. 1909: 589).

Att nu ifrågavarande skogsmark i Härryda och Landvetter tidigare varit en häradssällmanning framgår otvetydigt av handlingarna. Framhållas bör sålunda, att sedan ovanberörda överenskommelse av år 1830, vilken biträts bl. a. av Konungens befallningshavande, ingåtts, allmanningen delats mellan socknarna, en delning som för övrigt är på tal i själva överenskommelsen. I kammarkollegii ovannämnda cirkulärbrev av år 1824 stadgas, att det åligger K. B. att, om fråga om häradssällmanningens delning uppstår, noggrant undersöka och konstatera markens natur av häradssällmanning. Nu ifrågavarande områdets natur av häradssällmanning framgår dock ännu tydligare av skogskommissionens i Älvsborgs län uttalande av den 21 september 1692 (Cit. Historisk-Statistisk beskrivning över Göteborg s. 87), där kommissionen förklarar, att »Säfvedahlsskogen, som härtill af Landvetter och Härryda samt några hemman i Partillede socken samfäldt häfdad är, skall hädanefter hållas för en kronoskog och Allmanning». Av uttalandets ifråga innehåll för övrigt framgår med full tydlighet, att avsikten ej varit att förklara skogen för kronopark utan endast såsom ett område liggande utom enskildes äganderätt. Detta bestyrkes ytterligare av instruktionen av den 31/12 1691 för samma kommission, vari denna ålägges att »giöra ren åthskilnad emellan Wåre frije Parcker och Allmänningar det i Lähnet», samt de till grund för denna instruktion liggande kammarkollegii skrivelser av den 1/2 och 22/12 1891 (cit. Ihrfors a. a.).

Genom Gustaf II Adolfs privilegier den 4 juni 1621 överläts till Göteborgs stad såsom förut nämnts all den rätt, kronan hade till de ifrågavarande all-

männingarna. Detta har haft till följd, att Göteborgs stad förutom den nu omfördälda s. k. skogsräntan erhållit en del andra förmåner så t. ex. en från Mölndals kvarn utgående grundränta samt en rättighet att för vakttjänstgöring i de omfördälda skogarna använda för Sävedals härads rothåll uppsatta, till Älvsborgs regemente hörande soldater. Den ifrågasatt grundräntan från Mölndals kvarn upphävdes genom kungl. kungörelsen av den 30 december 1865, varvid Göteborgs stad av statsmedel erhöi en ersättning i penningar för kvarnräntan. Rättigheten att använda för Sävedals härads rothåll uppsatta Älvsborgs regemente tillhöriga soldater upphörde genom kongl. brev av den 4 juli 1889. Man kan då fråga sig av vilken anledning den nu ifrågasatt skogsräntan icke genom någon Kungl. Maj:ts nådiga kungörelse eller annorledes upphört att gälla utan i stället ännu i dag utgår och tynger hemmansägarna i Härryda och Landvetters socknar då ju densamma icke spelar någon som helst roll för Göteborgs stads finansiella ställning. Vid ett tillfälle då det var ifrågasatt att på överenskommelsens väg söka avlyfta den ifrågasatt bördan för hemmansägarna framhölls vid sammanträde med stadsfullmäktige i Göteborgs stad bl. a. »att skatten ifråga på överenskommelsens väg tillkommit, vadan den även bör kunna på samma väg avlyftas, och dels att denna skatteinkomst är alltför ringa för att numera kunna vara för Göteborgs stad med dess många och rika inkomstkällor av någon nämnvärd betydelse, ehuru dess uttagande kännes för de skattskyldiga hemmansägarna ganska tryckande — — — att så snart som möjligt åstadkommes en avskrivning eller avlösning av nämnda otidsenliga skattebördan, vilken redan nu hade varit till en stor del avlyftad, om dessa skogsräntor ansetts vara av samma natur, som övriga inom våra socknar förut även till Göteborgs stad utgående hemmansräntor, vilka från och med år 1886 till statsverket indragits och för närvarande äro till halva sitt belopp avskrivna». I detta yttrande, vilket icke ledde till något resultat av den anledningen att hemmansägarna icke ansågo sig kunna utgiva den engångssumma, som för skogsräntans avlyftande begärdes av staden, synes den verkliga anledningen till att räntan icke genom Kungl. Maj:ts försorg kommit att upphöra sålunda hava tydligt angivits såsom varande den att räntan tillkommit efter överenskommelse och att densamma på den grund icke kan anses vara av samma beskaffenhet som övriga hemmansräntor. Det är visserligen sant, att skogsräntan direkt har sin grund i 1830 års överenskommelse, som fastställt av Kungl. Maj:t, men det torde vara ofrånkomligt, att densamma indirekt har sin grund i privilegiebrev av år 1621. I själva verket är grundskattesystemet en nödvändig förutsättning för avtalets giltighet. Det är förklarligt, att hemmansägarna år 1830 utgått från att detta system skulle vara orubbligt för framtiden och därför underlåtit att i avtalet intaga ett förbehåll, att avtalet skulle gälla endast så länge grundskattorna i vårt land bibehöllas. Ehuru icke uttryckligen utsatt, måste dock på grund av sakens natur ett sådant förbehåll anses ligga inneslutet i avtalet. Man torde på grund därav icke böra betrakta skogsräntan från annan synvinkel än övriga genom nämnda privilegiebrev staden tillerkända förmåner. Hemmansägarna hava visserligen då de underskrivit överenskommelsen av år 1830

begått ett stort misstag, ett misstag, som för övrigt, synes det, borde hava undvikits genom Kungl. Maj:ts och ett flertal myndigheters ingripande, vilka yttrade sig i saken år 1830, då det ju för var och en, som tagit närmare del av saken, utan tvekan framgår, att hemmansägarna träffat den mest obilliga överenskommelse man kan tänka sig, men nämnda misstag kan genom statens ingripande lätt repareras. Enligt mitt förmenande har staten, låt vara oavsiktligt, försatt hemmansägarna i den situation de nu befinna sig och därför bör det rätteligen åligga staten att hjälpa dem ur den besvärliga situationen. Alla andra härader i vårt land, som undgått att bliva objekt för privilegierna för Göteborgs stad av år 1621, hava från början varit likställda med Landvetters och Härryda socknar men hava sedermera på ett lyckligt sätt genom statens ingripande blivit befriade från alla dylika bördor, som en gång i tiden åvilat dem. Under sådana förhållanden kan man icke undgå att göra den reflexionen, att hemmansägarna inom Härryda och Landvetter blivit utsatta för orättvis behandling, då de tvingats att få Göteborgs stad såsom den i förhållande till dem berättigade i stället för kronan. Då staten sålunda är orsaken till att så blivit förhållandet, synes det mig, som om staten bör träda hjälpande emellan.

Ytterligare en orättvisa kan emellertid påvisas. Vissa delar av de områden, som berördes av privilegiebrevet av år 1621, hava under tidernas lopp gjorts nästan rena från allt vad skog heter, trots de vid tiden för privilegiernas tillkomst varit lika mycket bevuxna med skog som Landvetter och Härrydas områden voro, vilket för de inom dylika områden bosatta hemmansägarna haft den lyckliga följd, att Göteborgs stad helt och hållet avstått från skogsränta, eftersom ingen ekvivalent för räntan vid tiden för överenskommelsens träffande fanns. Hade hemmansägarna i Härryda och Landvetter sålunda på något sätt gjort sig av med skogarna, hade de tydligen sluppit den tyngande skogsräntan. Vid överenskommelsens av år 1830 träffande representerades häradsborna av några särskilt utvalda personer, men det är ingalunda säkert, att nämnda personer valts av samtliga häradsbor, utan är det tvärtom i stället troligt, att ett flertal hemmansägare icke ens hade en aning om att några stycken personer utvalts att föra hemmansägarnas talan vid förhandlingarna med Göteborgs stad, varför det måste anses i högsta grad obilligt, om de hemmansägare, vars dåvarande rättsägare icke voro i tillfälle att bevaka sin rätt, nu skulle vara bundna av överenskommelsen.

Av den föregående utredningen torde framgå, att på grund av oriktiga försättningar, delade av samtliga parter, häradsborna genom ovannämnda överenskommelser i verkligheten mot en årlig ränta av 400 r:dr b:co av staden inköpt mark, till vilken staden ej haft äganderätt; att denna mark rätteligen alltid tillhört häradsborna; att stadens förmenta rätt till berörda mark uppkommit på grund av och funnit ett stöd i kronans strävanden att obehörigen förvandla häradsallmanningarna till kronojord; att berörda överenskommelse ej torde kunna anses böra bibehålla sin giltighet efter grundskattens upphävande; att stadens rätt till berörda avgäld eller ränta icke är av sådan art, att den kan inlösas på sätt om vissa frälseräntor är stadgat; samt att häradsborna genom

dessa omständigheter, vilka ytterst kunna föras tillbaka på för nutida rättsuppfattning obilliga och till en del även uppenbart oriktiga åtgärder, vidtagna av statsmakterna i äldre tid, lidit en uppenbar orättvisa.

På grund av vad sålunda anförts får jag vördsamt anhålla,

att riksdagen måtte besluta att i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla, att Kungl. Maj:t måtte verkställa utredning, huruvida den från hemmansägare i Landvetter, Härryda och en del av Partille socknar i Göteborgs och Bohus län till Göteborgs stad utgående skogsräntor billigtvis är att anse såsom egentligen av grundskattenatur eller såsom av beskaffenhet att böra behandlas på liknande sätt, som tillämpats i fråga om grundskatterna, och på vilka villkor den bör avlösas, samt för riksdagen framlägga de förslag, vartill utredningen må föranleda.

Stockholm den 20 januari 1928.

Herman Andersson.
